

~ ๑ ~

คู่มือ

พระไตรปิฎกฉบับแปลคำต่อคำกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสู่สังคมโลก

ประจำปี ๒๕๖๗

Word-by-Word Translation Tipitaka and
Buddhism Propagation to Global Society

๒๐๒๔

พระไตรปิฎก เล่มที่ ๔๔

พระอภิธรรมปิฎก ปุฏฐานปกรณ์ ภาค ๕

ได้รับทุนอุดหนุนโครงการจากสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ

ปีงบประมาณ ๒๕๖๗

คู่มือ การเรียนรู้
พระไตรปิฎก ฉบับแปลโดยศัพท์ (คำต่อคำ)

พระไตรปิฎก เล่มที่ ๔๔
พระอภิธรรมปิฎก ปุณณาสกคชาดก ภาค ๕

คำชี้แจง

วัตถุประสงค์ของการจัดทำคู่มือการเรียนรู้พระไตรปิฎกฉบับแปลโดยศัพท์ (Word-by-Word Tipitaka Translation) มี ๒ ประการหลัก คือ ๑. เพื่อให้เกิดความเข้าใจในความหมายของศัพท์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกฉบับบาลี ที่เป็นอักษรไทยและอักษรโรมัน ทุกคำ ๒. เพื่อให้ความหมายของศัพท์แต่ละคำที่ปรากฏในพระไตรปิฎกทั้ง ๔๕ เล่ม ได้ช่วยสร้างให้ภาษาบาลีเป็นภาษาที่คงอยู่และสืบเนื่องคู่กับพระพุทธศาสนา

พระไตรปิฎก เล่มที่ ๔๔ คือ พระอภิธรรมปิฎก ปัญฐานปกรณ์ ภาค ๕ เป็นคัมภีร์ที่แสดงอนุโลมปัญฐาน แต่อธิบายความเป็นปัจจัยแก่กันแห่งธรรมทั้งหลายในแม่บทต่างๆ สลับกันไปมา ประกอบด้วยอนุโลมทุกติกปัญฐาน ธรรมในแม่บทชุด ๒ (ทุกมาติกา) เชื่อมโยงกับธรรมในแม่บทชุด ๓ (ติกมาติกา) เช่น อธิบาย “กุศลธรรมที่เป็นโลกุตตรธรรม เป็นปัจจัยแก่กุศลธรรมที่เป็นโลกียธรรม โดยอธิปติปัจจัย” เป็นอย่างไร เป็นต้น อนุโลมติกทุกปัญฐาน ธรรมในแม่บทชุด ๓ (ติกมาติกา) โยงกับธรรมในแม่บทชุด ๒ (ทุกมาติกา) อนุโลมติกติกปัญฐาน ธรรมในแม่บทชุด ๓ (ติกมาติกา) กับธรรมในแม่บทชุด ๓ (ติกมาติกา) โยงระหว่างต่างชุดกัน เช่น อธิบายว่า “กุศลธรรมที่เป็นอดีตธรรม เป็นปัจจัยแก่กุศลธรรมที่เป็นปัจจุบันธรรม” เป็นอย่างไร เป็นต้น อนุโลมทุกทุกปัญฐาน ธรรมในแม่บทชุด ๒ (ทุกมาติกา) กับธรรมในแม่บทชุด ๒ (ทุกมาติกา) โยงระหว่างต่างชุดกัน เช่น ชุดโลกียะโลกุตตระ กับชุดสังขตะอสังขตะ เป็นต้น

คู่มือการศึกษาพระไตรปิฎกฉบับแปลคำต่อคำนี้ คณะผู้ดำเนินการได้พยายามอย่างยิ่งในการสร้างความเข้าใจให้เกิดขึ้นกับพุทธศาสนิกชนและผู้สนใจศึกษาความหมาย ในการแปลคำศัพท์ที่แสดงด้วยการแปลบาลีซึ่งเป็นภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงใช้แสดงธรรมเทศนา ในขณะเดียวกัน คณะผู้ดำเนินการ ได้สรุปประเด็นของธรรมที่สำคัญ ควรแก่การเรียนรู้ และการนำมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตของแต่ละคนให้บรรลุจุดหมายที่เป็นความสงบสุขสูงสุดของชีวิต การจัดทำคู่มือจึงแบ่งออกเป็นบท ในแต่ละบทก็จะเป็นการกล่าวถึงธรรมที่บรรจุอยู่ในแต่ละส่วนของเล่ม พร้อมกับยกตัวอย่างของพระบาลีที่เกี่ยวข้องกับธรรมที่สรุปมาให้ศึกษา ผู้ใช้คู่มือจึงจะศึกษาถึงคำอธิบายธรรม มีบาลีประกอบต่อด้วยบทแปลแบบคำต่อคำ และตามด้วยบทแปลโดยความที่ได้จากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙.

สารบัญ

เนื้อหา	หน้า
คำชี้แจง	๓
บทที่ ๑ กุสสติกะ	๕
บทที่ ๒ นีวรณียทุกะ	๘
บทที่ ๓ วิปากัตติกเหตุทุกะ	๑๒
บทที่ ๔ อัปยากตบท	๑๕
บทที่ ๕ นีวรณทุกกุสลัตติกะ	๑๙
บทที่ ๖ อตีตารัมมณติกะ	๒๓

บทที่ ๑

กุสลติกะ

แม้ในติกติกปฏฐาน พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงทำเทศนาโดยย่อ ด้วยอำนาจการยกปัญหาขึ้นว่า กุศลธรรมที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา อาศัยกุศลธรรมที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย เป็นต้น ในอธิการนี้ ทรงผนวกติกะทั้งหลายเข้าในติกะเท่านั้นอย่างนี้ คือกุสลติกะกับเวทนาติกะ เป็นต้น และเวทนาติกะ เป็นต้นกับกุสลติกะ ก็บทใดๆ ที่ประกอบกับบทใดๆ ไม่ได้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงลดบทนั้นๆ แล้วแสดงวาระ และนัยแห่งการนับในปัจจัยทั้งปวง ด้วยอำนาจที่จะมีได้เท่านั้น ตามตัวอย่างบาลีดังนี้

ตัวอย่าง

๑. บาลี

๑. กุสลปท ๑. ปฏิจจวาร

ปจจยจตุกกั - เหตุปัจจัย

๑. เหตุ กุสล ฌมม ปฏิจจ เหตุ กุสโล ฌมโม อุปปชชติ เหตุปัจจัยา. เหตุ กุสล ฌมม ปฏิจจ นเหตุ กุสโล ฌมโม อุปปชชติ เหตุปัจจัยา. เหตุ กุสล ฌมม ปฏิจจ เหตุ กุสโล จ นเหตุ กุสโล จ ฌมมา อุปปชชติ เหตุปัจจัยา. (๓)

๒. นเหตุ กุสล ฌมม ปฏิจจ นเหตุ กุสโล ฌมโม อุปปชชติ เหตุปัจจัยา. นเหตุ กุสล ฌมม ปฏิจจ เหตุ กุสโล ฌมโม อุปปชชติ เหตุปัจจัยา. นเหตุ กุสล ฌมม ปฏิจจ เหตุ กุสโล จ นเหตุ กุสโล จ ฌมมา อุปปชชติ เหตุปัจจัยา. (๓)

๓. เหตุ กุสลจ นเหตุ กุสลจ ฌมม ปฏิจจ เหตุ กุสโล ฌมโม อุปปชชติ เหตุปัจจัยา เหตุ กุสลจ นเหตุ กุสลจ ฌมม ปฏิจจ นเหตุ กุสโล ฌมโม อุปปชชติ เหตุปัจจัยา. เหตุ กุสลจ นเหตุ กุสลจ ฌมม ปฏิจจ เหตุ กุสโล จ นเหตุ กุสโล จ ฌมมา อุปปชชติ เหตุปัจจัยา. (๓)

๒. การแปลคำต่อคำ

๑. เหตุทุกกุสลตติกั - เหตุทุกะ หมวด ๓ แห่งธรรมที่เป็นกุศล/

๑. กุสลปท - กุสลบท/

๑. ปฏิจจวาร - วาระเป็นเครื่องแสดงซึ่งธรรมเป็นที่อาศัยเฉพาะ/

ปจจยจตุกกั - หมวด ๔ แห่งธรรมที่เป็นปัจจัย/

เหตุปัจจัย - ปัจจัยที่เป็นเหตุ/

* _ * _ * _ * _ * _ * _ *

๑. เหตุ - ที่ เป็นเหตุ/ กุสล - ที่ เป็นกุศล/ ฌมม - ซึ่งธรรม/ ปฏิจจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ เหตุ - ที่ เป็นเหตุ/ กุสโล - ที่ เป็นกุศล/ ฌมโม - ธรรม/ อุปปชชติ - ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปัจจัยา. - เพราะเหตุปัจจัย/

เหตุ - ที่ เป็นเหตุ/ กุสล - ที่ เป็นกุศล/ ฌมม - ซึ่งธรรม/ ปฏิจจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ น เหตุ - ที่มีใช้เหตุ/ กุสโล - ที่ เป็นกุศล/ ฌมโม - ธรรม/ อุปปชชติ - ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปัจจัยา. - เพราะเหตุปัจจัย/

[๓] สภาวะธรรมที่เป็นเหตุซึ่งเป็นกุศลอาศัยสภาวะธรรมที่เป็นเหตุและที่ไม่ เป็นเหตุซึ่งเป็นกุศลเกิดขึ้นเพราะเหตุ
ปัจจัย

สภาวะธรรมที่ไม่เป็นเหตุซึ่งเป็นกุศลอาศัยสภาวะธรรมที่เป็นเหตุและที่ไม่เป็นเหตุซึ่งเป็นกุศลเกิดขึ้นเพราะเหตุ
ปัจจัย

สภาวะธรรมที่เป็นเหตุและที่ไม่เป็นเหตุซึ่งเป็นกุศลอาศัยสภาวะธรรมที่เป็นเหตุและที่ไม่เป็นเหตุซึ่งเป็นกุศล
เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย (๓)^๑

๔. สรุป

สภาวะธรรมที่เป็นเหตุซึ่งเป็นกุศล และสภาวะธรรมที่ไม่เป็นเหตุซึ่งเป็นกุศล ต้องอาศัยสภาวะธรรมที่เป็นเหตุซึ่งเป็น
กุศลเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย สภาวะธรรมที่เป็นเหตุและที่ไม่เป็นเหตุซึ่งเป็นกุศลอาศัยสภาวะธรรมที่เป็นเหตุซึ่งเป็น
กุศลเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย

สภาวะธรรมที่ไม่เป็นเหตุซึ่งเป็นกุศล สภาวะธรรมที่เป็นเหตุซึ่งเป็นกุศล อาศัยสภาวะธรรมที่ไม่เป็นเหตุซึ่งเป็นกุศล
เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย สภาวะธรรมที่เป็นเหตุและที่ไม่เป็นเหตุซึ่งเป็นกุศลอาศัยสภาวะธรรมที่ไม่เป็นเหตุซึ่งเป็นกุศล
เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย

สภาวะธรรมที่เป็นเหตุซึ่งเป็นกุศล สภาวะธรรมที่ไม่เป็นเหตุซึ่งเป็นกุศล อาศัยสภาวะธรรมที่เป็นเหตุและที่ไม่เป็น
เหตุซึ่งเป็นกุศลเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย สภาวะธรรมที่ไม่เป็นเหตุซึ่งเป็นกุศล สภาวะธรรมที่เป็นเหตุและที่ไม่เป็นเหตุซึ่งเป็น
กุศลอาศัยสภาวะธรรมที่เป็นเหตุและที่ไม่เป็นเหตุซึ่งเป็นกุศลเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย

ข้อคิดตามหลักกรรม

ความสัมพันธ์ระหว่างสภาวะจิตที่เป็นอภิปากตจิตที่เป็นจักขุวิญญาณ จิตกับขั้น ๕ ดังนี้ คือ เวทนา อุปกิณท
รีย์ อุเบกขาเป็นเวทนาขั้น สัญญาเป็นสัญญาขั้น สภาวะธรรม ๔ สภาวะคือ ผัสสะ เจตนา เอกัคคตา ชีวิตินทรีย์เป็น
สังขารขั้น สำหรับจิตและมโนทรีย์เป็นวิญญาณขั้น

^๑ อภิป. (ไทย) ๔๔/๑-๓/๑-๒.

บทที่ ๒ นีนวณียทุกะ

นีนวณียธรรม อาศัยนีนวณียธรรม เกิดขึ้น ฯลฯ โลกียทุกะฉันใด นีนวณียทุกะ ก็พึงกระทำฉันนั้น ไม่มีแตกต่าง
กัน พึงประกอบนีนวณียด้วยนีนวณีย ๘ ครั้ง คือ กามฉันทะ ๒ ครั้ง ปฏิมะ ๔ ครั้ง อุทธัจจะและวิจิจจาสองอย่างนี้ อย่าง
ละหนึ่งครั้ง. มาติกาแห่งนีนวณียทุกะ ได้ทำไว้แล้วในวาระนี้ ตามตัวอย่างบาลีดังนี้.

ตัวอย่าง

๑. บาลี

๔๕-๑. นีนวณียทุกะ-กุสลดติกัม

๑-๗. ปฏิจจวาราทิ

ปจจยจตุกกัม

เหตุปจจโย

๑๑. นีนวณียํ กุสลํ ฌมมํ ปฏิจจ นีนวณียโย กุสโล ฌมโม อุปปชฺชติ เหตุปจจยา. (๑)
อนีนวณียํ กุสลํ ฌมมํ ปฏิจจ อนีนวณียโย กุสโล ฌมโม อุปปชฺชติ เหตุปจจยา. (๑) (สํขิตฺตํ).
๑๒. เหตุยา ทเว อารมมณฺเฏ ทเวาเปฯ อวิคเต ทเว (สํขิตฺตํ).
(สหชาตวาโรปิปาเปฯ ปณฺหาวาโรปิ วิตถาเรตพฺพา).
๑๓. นีนวณียํ อกุสลํ ฌมมํ ปฏิจจ นีนวณียโย อกุสโล ฌมโม อุปปชฺชติ เหตุปจจยา (สํขิตฺตํ).
๑๔. เหตุยา เอกํ อารมมณฺเฏ เอกํเปฯ อวิคเต เอกํ (สํขิตฺตํ).
(สหชาตวาเรปิปาเปฯ ปณฺหาวาเรปิ สพฺพตฺถ เอกํ).
๑๕. นีนวณียํ อพฺยาकर्ตํ ฌมมํ ปฏิจจ นีนวณียโย อพฺยาकर्ตโต ฌมโม อุปปชฺชติ เหตุปจจยา. (๑)
อนีนวณียํ อพฺยาकर्ตํ ฌมมํ ปฏิจจ อนีนวณียโย อพฺยาकर्ตโต ฌมโม อุปปชฺชติ เหตุปจจยา... ตีณิ.
นีนวณียํ อพฺยาकर्ตณฺจ อนีนวณียํ อพฺยาकर्ตณฺจ ฌมมํ ปฏิจจ นีนวณียโย อพฺยาकर्ตโต ฌมโม อุปปชฺชติ เหตุปจจยา.
(๑) (สํขิตฺตํ).
๑๖. เหตุยา ปญฺจ อารมมณฺเฏ ทเวาเปฯ อาเสวเน เอกํเปฯ วิปาเก ปณฺจาเปฯ อวิคเต ปญฺจ (สํขิตฺตํ). (สหชาต
วาโรปิปาเปฯ ปณฺหาวาโรปิ วิตถาเรตพฺพา.)

๒. การแปลคำต่อคำ

๔๕ – ๑. นีวรณียทุกกุสลตติกัม

– หมวด ๒ แห่งธรรมเป็นที่ตั้งแห่งกิเลสวัตถุเป็นเครื่องกั้นออกและหมวด ๓ แห่งธรรมที่เป็นกุศล/

๑ – ๗. ปฏิจจวโร – วาระเป็นเครื่องแสดงซึ่งธรรมเป็นที่อาศัยเฉพาะ/

ปัจจัยจตุกกัม – หมวด ๔ แห่งธรรมที่เป็นปัจจัย/

เหตุปัจจัย – ปัจจัยที่เป็นเหตุ/

๑๑. นีวรณีย – ที่เป็นที่ตั้งแห่งกิเลสวัตถุเป็นเครื่องกั้นออก/ กุสล – ที่เป็นกุศล/ ธมม – ซึ่งธรรม/ ปฏิจจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ นีวรณีย – ที่เป็นที่ตั้งแห่งกิเลสวัตถุเป็นเครื่องกั้นออก/ กุสโล – ที่เป็นกุศล/ ธมโม – ธรรม/ อุปปชติ – ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปัจจัยา. – เพราะเหตุปัจจัย/ (๑)/

อนีวรณีย – ที่ไม่เป็นที่ตั้งแห่งกิเลสวัตถุเป็นเครื่องกั้นออก/ กุสล – ที่เป็นกุศล/ ธมม – ซึ่งธรรม/ ปฏิจจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ อนีวรณีย – ที่ไม่เป็นที่ตั้งแห่งกิเลสวัตถุเป็นเครื่องกั้นออก/ กุสโล – ที่เป็นกุศล/ ธมโม – ธรรม/ อุปปชติ – ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปัจจัยา. – เพราะเหตุปัจจัย/ (๑)/ ([สงคิตติกาจริเยหิ – อันพระสังคิตติกาจารย์ทั้งหลาย/ สงขิตตัม. – ย่อไว้ดีแล้ว]/

๑๒. เหตุยา – ในปัจจัยที่เป็นเหตุ/ ทเว – ๒ วาระ/ อารมมณ – ในอาร์มมณปัจจัย/ ทเวาเปา – ๒ วาระ ฯลฯ/ อวิคเต – ในอวิคตปัจจัย/ ทเว – ๒ วาระ/ ([สงคิตติกาจริเยหิ – อันพระสังคิตติกาจารย์ทั้งหลาย]/ สงขิตตัม. – ย่อไว้ดีแล้ว)/ (สหชาตวาโรปิอาเปา – สหชาตวาร์กิตี ฯลฯ/ ปญหาวาโรปิ – ปัญหาวาร์กิตี/ วิตถาเรตพพา. – พึงให้พิสดาร)/

๑๓. นีวรณีย – ที่เป็นที่ตั้งแห่งกิเลสวัตถุเป็นเครื่องกั้นออก/ อกุสล – ที่เป็นอกุศล/ ธมม – ซึ่งธรรม/ ปฏิจจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ นีวรณีย – ที่เป็นที่ตั้งแห่งกิเลสวัตถุเป็นเครื่องกั้นออก/ อกุสโล – ที่เป็นอกุศล/ ธมโม – ธรรม/ อุปปชติ – ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปัจจัยา – เพราะเหตุปัจจัย/ ([สงคิตติกาจริเยหิ – อันพระสังคิตติกาจารย์ทั้งหลาย]/ สงขิตตัม. – ย่อไว้ดีแล้ว)/

๑๔. เหตุยา – ในปัจจัยที่เป็นเหตุ/ เอกัม – ๑ วาระ/ อารมมณ – ในอาร์มมณปัจจัย/ เอกัมอาเปา – ๑ วาระ ฯลฯ/ อวิคเต – ในอวิคตปัจจัย/ เอกัม – ๑ วาระ/ ([สงคิตติกาจริเยหิ – อันพระสังคิตติกาจารย์ทั้งหลาย]/ สงขิตตัม. – ย่อไว้ดีแล้ว)/ (สหชาตวาโรปิอาเปา – ในสหชาตวาร์กิตี ฯลฯ/ ปญหาวาโรปิ – ในปัญหาวาร์กิตี/ สัพพตถ – ทั้งปวง/ [ปัจจัยเยสุ – ในปัจจัยทั้งหลาย]/ เอกัม. – ๑ วาระ)/

๑๕. นีวรณีย – ที่เป็นที่ตั้งแห่งกิเลสวัตถุเป็นเครื่องกั้นออก/ อพฺยาการณ – ที่ไม่ทรงพยากรณ์แล้ว/ ธมม – ซึ่งธรรม/ ปฏิจจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ นีวรณีย – ที่เป็นที่ตั้งแห่งกิเลสวัตถุเป็นเครื่องกั้นออก/ อพฺยาการณ – ที่ไม่ทรงพยากรณ์แล้ว/ ธมโม – ธรรม/ อุปปชติ – ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปัจจัยา. – เพราะเหตุปัจจัย/ (๑)/

อนีวรณีย – ที่ไม่เป็นที่ตั้งแห่งกิเลสวัตถุเป็นเครื่องกั้นออก/ อพฺยาการณ – ที่ไม่ทรงพยากรณ์แล้ว/ ธมม – ซึ่งธรรม/ ปฏิจจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ อนีวรณีย – ที่ไม่เป็นที่ตั้งแห่งกิเลสวัตถุเป็นเครื่องกั้นออก/ อพฺยาการณ – ที่ไม่ทรงพยากรณ์แล้ว/ ธมโม – ธรรม/ อุปปชติ – ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปัจจัยาเปา – เพราะเหตุปัจจัย ฯลฯ/ ตินิ. – ๓ วาระ/

นิวรณีย – ที่เป็นที่ตั้งแห่งกิเลสวัตถุเป็นเครื่องกั้นออก/ **อพยภาคณ** – ที่ไม่ทรงพยากรณ์แล้ว ด้วย/ **อนิวรณีย** – ที่ไม่เป็นที่ตั้งแห่งกิเลสวัตถุเป็นเครื่องกั้นออก/ **อพยภาคณ** – ที่ไม่ทรงพยากรณ์แล้ว ด้วย/ **ธมม** – ซึ่งธรรม/ **ปฏิจ** – อาศัยเฉพาะแล้ว/ **นิวรณีย** – ที่เป็นที่ตั้งแห่งกิเลสวัตถุเป็นเครื่องกั้นออก/ **อพยภาค** – ที่ไม่ทรงพยากรณ์แล้ว/ **ธม** – ธรรม/ **อุปฺปชฺชติ** – ย่อมเกิดขึ้น/ **เหตุปจฺจยา** – เพราะเหตุปัจจัย/ (๑)/ ([**สงคิตฺติกาจริเยหิ** – อันพระสังคิตฺติกาจารย์ทั้งหลาย]/ **สงฺขิตฺต** – ย่อไว้ดีแล้ว)/

๑๖. เหตุยา – ในปัจจัยที่เป็นเหตุ/ **ปณ** – ๕ วาระ/ **อารมฺมณ** – ในอารมฺมณปัจจัย/ **ทเวาเปา** – ๒ วาระ ฯลฯ/ **อาเสวเน** – ในปัจจัยเป็นที่เสพคุ่น/ **เอกาเปา** – ๑ วาระ ฯลฯ/ **วิปาเก** – ในวิปากปัจจัย/ **ปณฺจาเปา** – ๕ วาระ ฯลฯ/ **อวิคเต** – ในอวิคตปัจจัย/ **ปณ** – ๕ วาระ/ ([**สงคิตฺติกาจริเยหิ** – อันพระสังคิตฺติกาจารย์ทั้งหลาย]/ **สงฺขิตฺต** – ย่อไว้ดีแล้ว)/ (**สหชาตวาโรปฺปาเปา** – สหชาตวารก็ดี ฯลฯ/ **ปณฺหาวาโรปิ** – ปัญหาวารก็ดี/ **วิตฺถาเรตพฺพา** – พึงให้พิสดาร)/

๓. การแปลโดยความ

๔๕. นิวรณียทุกะ ๑. กุสลติกะ

๑. ปฏิจวาร

ปัจจัยจตุกกนัย - เหตุปัจจัย

[๑๑] สภาวธรรมที่เป็นอารมณ์ของนิวรณซึ่งเป็นกุศลอาศัยสภาวธรรมที่เป็นอารมณ์ของนิวรณซึ่งเป็นกุศลเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย (๑)

สภาวธรรมที่ไม่เป็นอารมณ์ของนิวรณซึ่งเป็นกุศลอาศัยสภาวธรรมที่ไม่เป็นอารมณ์ของนิวรณซึ่งเป็นกุศลเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย (๑) (ย่อ)

[๑๒] เหตุปัจจัย มี ๒ วาระ

อารมฺมณปัจจัย มี ๒ วาระ ฯลฯ

อวิคตปัจจัย มี ๒ วาระ (ย่อ)

(พึงขยายสหชาตวาร ฯลฯ ปัญหาวารให้พิสดาร)

[๑๓] สภาวธรรมที่เป็นอารมณ์ของนิวรณซึ่งเป็นอกุศลอาศัยสภาวธรรมที่เป็นอารมณ์ของนิวรณซึ่งเป็นอกุศลเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย (ย่อ)

[๑๔] เหตุปัจจัย มี ๑ วาระ

อารมฺมณปัจจัย มี ๑ วาระ ฯลฯ

อวิคตปัจจัย มี ๑ วาระ (ย่อ)

(สหชาตวาร ฯลฯ ปัญหาวาร ทุกปัจจัยมีปัจจัยละ ๑ วาระ)

[๑๕] สภาวธรรมที่เป็นอารมณ์ของนิวรณซึ่งเป็นอัปยาคฤตอาศัยสภาวธรรม ที่เป็นอารมณ์ของนิวรณซึ่งเป็นอัปยาคฤตเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย (๑)

สภาวะธรรมที่ไม่เป็นอารมณ์ของนิรณซึ่งเป็นอัปยากฤตอาศัยสภาวะธรรมที่ไม่เป็นอารมณ์ของนิรณซึ่งเป็นอัปยากฤตเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย มี ๓ วาระ

สภาวะธรรมที่เป็นอารมณ์ของนิรณซึ่งเป็นอัปยากฤตอาศัยสภาวะธรรมที่เป็นอารมณ์ของนิรณซึ่งเป็นอัปยากฤตเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย (๑) (ย่อ)

[๑๖] เหตุปัจจัย มี ๕ วาระ

อาร์มณปัจจัย มี ๒ วาระ ฯลฯ

อาเสวนปัจจัย มี ๑ วาระ ฯลฯ

วิปากปัจจัย มี ๕ วาระ ฯลฯ

อวิคตปัจจัย มี ๕ วาระ (ย่อ)

(พึงขยายสหชาตวาระ ฯลฯ ปัญหาควรให้พิสดาร)^๒

๔. สรุป

เหตุที่ทำให้นิรณเหล่านี้เกิดขึ้น ก็เพราะการไม่ตั้งใจให้ดี เผลอหรือขาดสติ ไม่มีปัญญา ที่เรียกว่า “อโยนิโสมนสิการ” คือ การไม่รู้จักคิดพิจารณาให้ถูกต้อง ไม่ใส่ใจซึ่งลักษณะ ความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่มีตัวตน และไม่งาม ในอารมณ์ที่เป็นเหตุให้เกิดนิรณเหล่านี้ เพราะนิรณนั้นจะเกิดขึ้นในใจ เช่น เมื่อตาเห็นรูป ก็ไปใส่ใจในรูปสวຍๆ โดยไม่มีปัญญา พิจารณาให้ถูกต้องตามที่เป็นจริง กามฉันทนิรณก็เกิดขึ้น หรือในเสียงที่เขาว่าว่า พยาบาทนิรณก็เกิดขึ้น เป็นต้น สิ่งสำคัญ คือ เมื่อได้รู้แล้วว่านิรณเป็นสิ่งไม่ดี แล้วจะต้องทำอย่างไรให้นิรณเหล่านี้ไม่เกิด หรือเกิดแต่น้อยลง ดังนั้น การละนิรณที่จะก่อให้เกิดประโยชน์แก่บุคคลแล้วสามารถบรรลุถึงประโยชน์ขั้นสูงสุดได้

ข้อคิดตามหลักธรรม

การละกามฉันทะจะสามารถเป็นไปได้ด้วยอรหัตตมรรค การละพยาบาท จะสามารถเป็นไปได้ด้วยอนาคามีมรรค การละถีนมิทธะ จะสามารถเป็นไปได้ด้วยอรหัตตมรรค การละอุทธัจจกุกกุจจะ จะสามารถเป็นไปได้ด้วยอรหัตตมรรคและการละวิกิจจฉา จะสามารถเป็นไปได้ด้วยโสดาปัตติมรรค.

^๒ อภิป. (ไทย) ๔๔/๑๑-๑๖/๓๒๒-๓๒๓.

บทที่ ๓

สุขายเวทนายสัมปยุตตบท

พระสูตรนี้ กล่าวถึงสภาวะธรรมที่เป็นเหตุซึ่งสัมปยุต สภาวะธรรมที่ไม่เป็นเหตุซึ่งสัมปยุตด้วยสุขเวทนาอาศัย สภาวะธรรมที่เป็นเหตุซึ่งสัมปยุตด้วยสุขเวทนาเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย สุขเวทนาอาศัยสภาวะธรรมที่เป็นเหตุซึ่งสัมปยุตด้วยสุขเวทนาเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย สภาวะธรรมที่เป็นเหตุและที่ไม่เป็นเหตุซึ่งสัมปยุตด้วยสุขเวทนาอาศัยสภาวะธรรมที่เป็นเหตุซึ่งสัมปยุตด้วยสุขเวทนาเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ตามตัวอย่างบาลีดังนี้.

ตัวอย่าง

๑. บาลี

๑-๒. เหตุทุก-เวทนาตัก

๑. สุขายเวทนายสัมปยุตตบท

๑-๖. ปฏิจจวาราทิ

ปัจจัยจตุกก

เหตุปัจจัย

๖๗. เหตุ สุขาย เวทนาย สัมปยุตต์ ฌมมํ ปฏิจจ เหตุ สุขาย เวทนาย สัมปยุตโต ฌมโม อุปฺปชฺชติ เหตุปัจจัยยา. เหตุ สุขาย เวทนาย สัมปยุตต์ ฌมมํ ปฏิจจ นเหตุ สุขาย เวทนาย สัมปยุตโต ฌมโม อุปฺปชฺชติ เหตุปัจจัยยา. เหตุ สุขาย เวทนาย สัมปยุตต์ ฌมมํ ปฏิจจ เหตุ สุขาย เวทนาย สัมปยุตโต จ นเหตุ สุขาย เวทนาย สัมปยุตโต จ ฌมมา อุปฺปชฺชนติ เหตุปัจจัยยา. (๓)

๖๘. นเหตุ สุขาย เวทนาย สัมปยุตต์ ฌมมํ ปฏิจจ นเหตุ สุขาย เวทนาย สัมปยุตโต ฌมโม อุปฺปชฺชติ เหตุปัจจัยยา. นเหตุ สุขาย เวทนาย สัมปยุตต์ ฌมมํ ปฏิจจ เหตุ สุขาย เวทนาย สัมปยุตโต ฌมโม อุปฺปชฺชติ เหตุปัจจัยยา. นเหตุ สุขาย เวทนาย สัมปยุตต์ ฌมมํ ปฏิจจ เหตุ สุขาย เวทนาย สัมปยุตโต จ นเหตุ สุขาย เวทนาย สัมปยุตโต จ ฌมมา อุปฺปชฺชนติ เหตุปัจจัยยา. (๓)

๒. การแปลคำต่อคำ

๑ - ๒. เหตุทุกเวทนาตติโก - หมวด ๒ แห่งธรรมที่เป็นเหตุและหมวด ๓ แห่งเวทนา/

๑. สุขายเวทนายสมปยุตตปัทม์ – ความสุขายเวทนายสัมปยุตตปัทม/

๑ - ๒. ปฏิจุจวโร - วาระเป็นเครื่องแสดงซึ่งธรรมเป็นที่อาศัยเฉพาะ/

ปัจจัยจตุรภูมิ – หมวด ๔ แห่งธรรมที่เป็นปัจจัย/

เหตุปัจจัย – ปัจจัยที่เป็นเหตุ/

๖๗. เหตุ – ที่เป็นเหตุ/ สุขาย – ที่ เป็นความสุข/ เวทนาย – ด้วยเวทนา/ สมปยุตต์ – ที่ประกอบทั่วพร้อมแล้ว/ ธมม์ – ซึ่งธรรม/ ปฏิจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ เหตุ – ที่เป็นเหตุ/ สุขาย – ที่ เป็นความสุข/ เวทนาย – ด้วยเวทนา/ สมปยุตโต – ที่ประกอบทั่วพร้อมแล้ว/ ธมโม – ธรรม/ อุปปชติ – ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปัจจัยา. – เพราะเหตุปัจจัย/

เหตุ – ที่เป็นเหตุ/ สุขาย – ที่ เป็นความสุข/ เวทนาย – ด้วยเวทนา/ สมปยุตติ – ที่ประกอบทั่วพร้อมแล้ว/
ธมม – ซึ่งธรรม/ ปฏิจจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ น เหตุ – ที่มีใช่เหตุ/ สุขาย – ที่ เป็นความสุข/ เวทนาย – ด้วยเวทนา/
สมปยุตโต – ที่ประกอบทั่วพร้อมแล้ว/ ธมโม – ธรรม/ อุปปชชติ – ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปัจจยา. – เพราะเหตุปัจจัย/

เหตุ – ที่เป็นเหตุ/ สุขาย – ที่ เป็นความสุข/ เวทนาย – ด้วยเวทนา/ สมปยุตต์ – ที่ประกอบทั่วพร้อมแล้ว/
 ธมม – ซึ่งธรรม/ ปฏิจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ เหตุ – ที่เป็นเหตุ/ สุขาย – ที่ เป็นความสุข/ เวทนาย – ด้วยเวทนา/
 สมปยุตโต จ – ที่ประกอบทั่วพร้อมแล้ว ด้วย/ น เหตุ – ที่มีใช้เหตุ/ สุขาย – ที่ เป็นความสุข/ เวทนาย – ด้วยเวทนา/
 สมปยุตโต จ – ที่ประกอบทั่วพร้อมแล้ว ด้วย/ ธมมา – ธรรมทั้งหลาย/ อุปุปขณติ – ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปัจจัยา. –
 เพราะเหตุปัจจัย/ (๓)/

๖๘. น เหตุ – ที่มีใช้เหตุ/ สุขาย – ที่เป็นความสุข/ เวทนาย – ด้วยเวทนา/ สมปยุตต์ – ที่ประกอบทั่วพร้อมแล้ว/ ธมฺม – ซึ่งธรรม/ ปฏิจจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ น เหตุ – ที่มีใช้เหตุ/ สุขาย – ที่เป็นความสุข/ เวทนาย – ด้วยเวทนา/ สมปยุตโต – ที่ประกอบทั่วพร้อมแล้ว/ ธมฺโม – ธรรม/ อุปปชฺชติ – ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปัจจัยา. – เพราะเหตุปัจจัย/

น เหตุ – ที่มีสาเหตุ/ สุขาย – ที่เป็นความสุข/ เวทนาย – ด้วยเวทนา/ สมปยุตต์ – ที่ประกอบทั่วพร้อมแล้ว/
ธมม – ซึ่งธรรม/ ปฏิจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ เหตุ – ที่เป็นเหตุ/ สุขาย – ที่เป็นความสุข/ เวทนาย – ด้วยเวทนา/
สมปยุตโต – ที่ประกอบทั่วพร้อมแล้ว/ ธมโม – ธรรม/ อุปปชติ – ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปัจจัยยา. – เพราะเหตุปัจจัย/

น เหตุ – ที่มีใช้เหตุ/ สุขาย – ที่เป็นความสุข/ เวทนาย – ด้วยเวทนา/ สมปยุตต์ – ที่ประกอบทั่วพร้อมแล้ว/
 รมม – ซึ่งธรรม/ ปฏิจจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ เหตุ – ที่มีเหตุ/ สุขาย – ที่เป็นความสุข/ เวทนาย – ด้วยเวทนา/
 สมปยุตโต จ – ที่ประกอบทั่วพร้อมแล้ว ด้วย/ น เหตุ – ที่มีใช้เหตุ/ สุขาย – ที่เป็นความสุข/ เวทนาย – ด้วยเวทนา/
 สมปยุตโต จ – ที่ประกอบทั่วพร้อมแล้ว ด้วย/ รมมา – ธรรมทั้งหลาย/ อุปปชชนติ – ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปัจจัยา. –
 เพราะเหตุปัจจัย/ (๓)/

๓. การแปลโดยความ

๑. สุขายเวทนายัมมปยุตตบท ๑. ปฏิจจวาร

ปัจจยจตุกกนัย - เหตุปัจจย

[๖๗] สภาวธรรมที่เป็นเหตุซึ่งสัมปยุตด้วยสุขเวทนาอาศัยสภาวธรรมที่เป็นเหตุซึ่งสัมปยุตด้วยสุขเวทนาเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจย

สภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุซึ่งสัมปยุตด้วยสุขเวทนาอาศัยสภาวธรรมที่เป็นเหตุซึ่งสัมปยุตด้วยสุขเวทนาเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจย

สภาวธรรมที่เป็นเหตุและที่ไม่เป็นเหตุซึ่งสัมปยุตด้วยสุขเวทนาอาศัยสภาวธรรม ที่เป็นเหตุซึ่งสัมปยุตด้วยสุขเวทนาเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจย (๓)

[๖๘] สภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุซึ่งสัมปยุตด้วยสุขเวทนาอาศัยสภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุซึ่งสัมปยุตด้วยสุขเวทนาเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจย

สภาวธรรมที่เป็นเหตุซึ่งสัมปยุตด้วยสุขเวทนาอาศัยสภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุซึ่งสัมปยุตด้วยสุขเวทนาเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจย

สภาวธรรมที่เป็นเหตุและที่ไม่เป็นเหตุซึ่งสัมปยุตด้วยสุขเวทนาอาศัยสภาวธรรม ที่ไม่เป็นเหตุซึ่งสัมปยุตด้วยสุขเวทนาเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจย (๓)^๓

๔. สรุป

สภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุ สภาวธรรมที่เป็นเหตุ ซึ่งสัมปยุตด้วยสุขเวทนาอาศัยสภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุซึ่งสัมปยุตด้วยสุขเวทนาเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจย สภาวธรรมที่เป็นเหตุและที่ไม่เป็นเหตุซึ่งสัมปยุตด้วยสุขเวทนาอาศัยสภาวธรรม ที่ไม่เป็นเหตุซึ่งสัมปยุตด้วยสุขเวทนาเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจย สภาวธรรมที่เป็นเหตุ สภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุซึ่งสัมปยุตด้วยสุขเวทนาอาศัยสภาวธรรมที่เป็นเหตุและที่ไม่เป็นเหตุซึ่งสัมปยุตด้วยสุขเวทนาเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจย สภาวธรรมที่เป็นเหตุและที่ไม่เป็นเหตุซึ่งสัมปยุตด้วยสุขเวทนาอาศัยสภาวธรรม ที่เป็นเหตุและที่ไม่เป็นเหตุซึ่งสัมปยุตด้วยสุขเวทนาเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจย

ข้อคิดตามหลักธรรม

ความสัมพันธ์ระหว่างเวทนาทั้ง ๓ กับสภาวธรรมที่เป็นเหตุและไม่เป็นเหตุ ย่อมมีผลต่อจิตสั่งให้ทำกรรมทางกาย ทางวาจาและทางใจ จิตคิดดีก็ทำกรรมดี จิตคิดไม่ดีก็ทำกรรมไม่ดี จิตเป็นผู้สั่งให้ทำกรรมต่างๆ ดังนั้น จึงต้องควบคุมจิตโดยการตั้งจิตไว้ที่กาย เวทนา จิตและธรรมตามลำดับ.

^๓ อภิ.ป. (ไทย) ๔๔/๖๗-๖๙/-๒๒-๒๓.

บทที่ ๔ อภัยาทบ

พระสูตรนี้ แสดงอภัยาทธรรม คือ ปรมาตธรรมใดๆ ทั้งหมดที่ไม่ใช่กุศลธรรมและอกุศลธรรม ฉะนั้น เมื่อจำแนกจิตและเจตสิกโดยธรรม ๓ หมวด คือ กุศลธรรมอกุศลธรรม และ อภัยาทธรรม จิตและเจตสิกที่เป็นอภัยาทธรรม ก็ได้แก่วิบากจิตและวิบากเจตสิก กิริยาจิตและกิริยาเจตสิก เมื่อจำแนกปรมาตธรรม ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน โดยประเภทของกุศลธรรม อกุศลธรรม และอภัยาทธรรมนั้น ตามบาลีตัวอย่างดังนี้.

ตัวอย่าง

๑. บาลี

๓. อภัยาทบท

๑-๗. ปฏิจจวาราทิ

ปัจจยตฺตํ

เหตุ-อารมณปัจจยา

๓๘. รูปี อภัยาทํ ธมฺมํ ปฏิจจ รูปี อภัยาทโต ธมฺโม อပ္ปชฺชติ เหตุปัจจยา... ตีณิ.

อรูปี อภัยาทํ ธมฺมํ ปฏิจจ อรูปี อภัยาทโต ธมฺโม อပ္ปชฺชติ เหตุปัจจยา... ตีณิ.

รูปี อภัยาทตฺถจ อรูปี อภัยาทตฺถจ ธมฺมํ ปฏิจจ รูปี อภัยาทโต ธมฺโม อပ္ปชฺชติ เหตุปัจจยา... ตีณิ.

รูปี อภัยาทํ ธมฺมํ ปฏิจจ อรูปี อภัยาทโต ธมฺโม อပ္ปชฺชติ อารมณปัจจยา (สํชิตฺตํ).

๓๙. เหตุยา นว อารมณ ตีณิ อธิปัตติยา ปณฺจ อนนฺตเร ตีณิ สมนฺตเร ตีณิเปฯ อณฺณมณฺเณ ฉาเปฯ ปุเรชา เต เอกํ อาเสวเน เอกํ กมฺเม นว วิปาเก นวเปฯ อวิคเต นว (สํชิตฺตํ).

๔๐. นเหตุยา นว นอารมณ ตีณิ นอธิปัตติยา นวเปฯ นกมฺเม ทเว นวิปาเก ปณฺจ นอาหาเร เอกํ นอินฺทริเย เอกํ นฌาเน ทเว นมคฺเค นว นสมฺปยุตเต ตีณิ นวิปยุตเต ทเว โนนตฺถิยา ตีณิ โนวิคเต ตีณิ (สํชิตฺตํ ปจฺจนีย).

๒. การแปลคำต่อคำ

๓. อภัยาทบท – อภัยาทบท/

๑ – ๗. ปฏิจจวารโร – วาระเป็นเครื่องแสดงซึ่งธรรมเป็นที่อาศัยเฉพาะ/

ปัจจยตฺตํ – หมวด ๔ แห่งธรรมที่เป็นปัจจัย/

เหตุ – อารมณปัจจยา – เหตุปัจจัย – อารมณปัจจัย/

๓๘. รูปี – ที่มีรูป/ อภัยาทํ – ที่ไม่ทรงพยากรณ์แล้ว/ ธมฺมํ – ซึ่งธรรม/ ปฏิจจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ รูปี – ที่มีรูป/ อภัยาทโต – ที่ไม่ทรงพยากรณ์แล้ว/ ธมฺโม – ธรรม/ อပ္ปชฺชติ – ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปัจจยาเปฯ – เพราะเหตุปัจจัย ฯลฯ/ ตีณิ. – ๓ วาระ/

อรุปี – ที่มีรูปหามิได้/ อพยากต – ที่ไม่ทรงพยากรณ์แล้ว/ ธมฺม – ซึ่งธรรม/ ปฏิจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ อรุปี – ที่มีรูปหามิได้/ อพยากโต – ที่ไม่ทรงพยากรณ์แล้ว/ ธมฺโม – ธรรม/ อุปปชชติ – ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปัจจยาปา – เพราะเหตุปัจจัย ฯลฯ/ ตีณิ. – ๓ วาระ/

รุปี – ที่มีรูป/ อพยากตญ – ที่ไม่ทรงพยากรณ์แล้ว ด้วย/ อรุปี – ที่มีรูปหามิได้/ อพยากตญ – ที่ไม่ทรงพยากรณ์แล้ว ด้วย/ ธมฺม – ซึ่งธรรม/ ปฏิจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ รุปี – ที่มีรูป/ อพยากโต – ที่ไม่ทรงพยากรณ์แล้ว/ ธมฺโม – ธรรม/ อุปปชชติ – ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปัจจยาปา – เพราะเหตุปัจจัย ฯลฯ/ ตีณิ. – ๓ วาระ/

รุปี – ที่มีรูป/ อพยากต – ที่ไม่ทรงพยากรณ์แล้ว/ ธมฺม – ซึ่งธรรม/ ปฏิจ – อาศัยเฉพาะแล้ว/ อรุปี – ที่มีรูปหามิได้/ อพยากโต – ที่ไม่ทรงพยากรณ์แล้ว/ ธมฺโม – ธรรม/ อุปปชชติ – ย่อมเกิดขึ้น/ อารมมณปัจจยา – เพราะอารมมณปัจจัย/ ([สงคิตติกาจริเยหิ – อันพระสังคิตติกาจารย์ทั้งหลาย]/ สงขิตต. – ย่อไว้ดีแล้ว)/

๓๙. เหตุยา – ในปัจจัยที่เป็นเหตุ/ นว – ๙ วาระ/ อารมมณ – ในอารมมณปัจจัย/ ตีณิ – ๓ วาระ/ อธิปัตติยา – ในอธิปัตติปัจจัย/ ปญจ – ๕ วาระ/ อนนตเร – ในอนันตรปัจจัย/ ตีณิ – ๓ วาระ/ สมनตเร – ในปัจจัยที่มีจิตและธรรมที่ไปร่วมกันแล้วด้วยจิตดวงอื่นเกิดขึ้นในระหว่างหามิได้และเกิดขึ้นตามลำดับด้วยดี/ ตีณิฯปา – ๓ วาระ ฯลฯ/ ๓ วาระ ฯลฯ/ อญญมญญ – ในปัจจัยเป็นที่อาศัยซึ่งกันและกัน/ ฉาปา – ๖ วาระ ฯลฯ/ ปุเรชาเต – ในปุเรชาตปัจจัย/ เอก – ๑ วาระ/ อาเสวเน – ในปัจจัยเป็นที่เสพคุ้น/ เอก – ๑ วาระ/ กมฺเม – ในกัมมปัจจัย/ นว – ๙ วาระ/ วิปาเก – ในวิปากปัจจัย/ นวาปา – ๙ วาระ ฯลฯ/ อวิคเต – ในอวิคตปัจจัย/ นว – ๙ วาระ/ ([สงคิตติกาจริเยหิ – อันพระสังคิตติกาจารย์ทั้งหลาย]/ สงขิตต. – ย่อไว้ดีแล้ว)/

๔๐. น เหตุยา – ในปัจจัยที่มีไชเหตุ/ นว – ๙ วาระ/ น อารมมณ – ในอารมมณปัจจัย/ ตีณิ – ๓ วาระ/ น อธิปัตติยา – ในอธิปัตติปัจจัย/ นวาปา – ๙ วาระ ฯลฯ/ น กมฺเม – ในกัมมปัจจัย/ ทเว – ๒ วาระ/ น วิปาเก – ในวิปากปัจจัย/ ปญจ – ๕ วาระ/ น อาหาเร – ในอาหารปัจจัย/ เอก – ๑ วาระ/ น อินทริเย – ในอินทริยปัจจัย/ เอก – ๑ วาระ/ น ฌาเน – ในฌานปัจจัย/ ทเว – ๒ วาระ/ น มคฺเค – ในมคคปัจจัย/ นว – ๙ วาระ/ น สมฺปยุตเต – ในสมฺปยุตตปัจจัย/ ตีณิ – ๓ วาระ/ น วิปฺปยุตเต – ในวิปฺปยุตตปัจจัย/ ทเว – ๒ วาระ/ โนนตฺถิยา – ในโนนตฺถิปัจจัย/ ตีณิ – ๓ วาระ/ โนวิคเต – ในโนวิคตปัจจัย/ ตีณิ – ๓ วาระ/ ([สงคิตติกาจริเยหิ – อันพระสังคิตติกาจารย์ทั้งหลาย]/ สงขิตต. – ย่อไว้ดีแล้ว/ ปจฺจนียํ – ปัจจนียนัย)/

๓. การแปลโดยความ

๓. อภัยากตบท ๑ - ๗. ปฏิจจวารเป็นต้น

ปัจจยจตุกกนัย - เหตุปัจจยและอาร์มมณปัจจย

[๓๘] สภาวธรรมที่เป็นรูปซึ่งเป็นอภัยากตอาศัยสภาวธรรมที่เป็นรูปซึ่งเป็นอภัยากตเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจย มี ๓ วาระ

สภาวธรรมที่ไม่เป็นรูปซึ่งเป็นอภัยากตอาศัยสภาวธรรมที่ไม่เป็นรูปซึ่งเป็นอภัยากตเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจย มี ๓ วาระ

สภาวธรรมที่เป็นรูปซึ่งเป็นอภัยากตอาศัยสภาวธรรมที่เป็นรูปและที่ไม่เป็นรูปซึ่งเป็นอภัยากตเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจย มี ๓ วาระ

สภาวธรรมที่ไม่เป็นรูปซึ่งเป็นอภัยากตอาศัยสภาวธรรมที่เป็นรูปซึ่งเป็นอภัยากตเกิดขึ้นเพราะอาร์มมณปัจจย (ย่อ)

[๓๙] เหตุปัจจย มี ๙ วาระ

อาร์มมณปัจจย มี ๓ วาระ

อธิปัตติปัจจย มี ๕ วาระ

อนันตรปัจจย มี ๓ วาระ

สมนันตรปัจจย มี ๓ วาระ ฯลฯ

อัญญมัญญปัจจย มี ๖ วาระ ฯลฯ

ปุเรชาติปัจจย มี ๑ วาระ

อาเสวนปัจจย มี ๑ วาระ

กัมมปัจจย มี ๙ วาระ

วิปากปัจจย มี ๙ วาระ ฯลฯ

อวิคตปัจจย มี ๙ วาระ (ย่อ)

[๔๐] นเหตุปัจจย มี ๙ วาระ

นอาร์มมณปัจจย มี ๓ วาระ

นอธิปัตติปัจจย มี ๙ วาระ ฯลฯ

นปุเรชาติปัจจย มี ๙ วาระ ฯลฯ

นกัมมปัจจย มี ๒ วาระ

นวิปากปัจจย มี ๕ วาระ

นอาหารปัจจย มี ๑ วาระ

นอินทริยปัจจย มี ๑ วาระ

นฌานปัจจย มี ๒ วาระ

นมัสการปัจฉิม มี ๙ วาระ
นสัสมปยุตตปัจฉิม มี ๓ วาระ
นวิปยุตตปัจฉิม มี ๒ วาระ
โนนัตถิปัจฉิม มี ๓ วาระ
โนวิคตปัจฉิม มี ๓ วาระ (ย่อ ปัจฉินียะ จบ)^๔

๔. สรุป

อภัยาทธรรม คือ ธรรมที่เป็นอภัยาทะ ทั้ง ๓ นี้ ล้วนมีความหมายอย่างเดียวกันคือ เป็นสภาพธรรมที่มีจริงๆ แต่เป็นธรรมที่ไม่ใช่ทั้งกุศล และไม่ใช่ทั้งอกุศล ว่าโดยพยัญชนะแล้ว คือ เป็นธรรมที่พระองค์ไม่ทรงแสดงว่าเป็นกุศล และอกุศล ตามความเป็นจริงของสภาพธรรมซึ่งก็พอจะเข้าใจได้ว่า นอกเหนือไปจากกุศลธรรมและอกุศลธรรม แล้ว ก็เป็นอภัยาทธรรมทั้งหมด

ธรรมที่เป็นกุศล ได้แก่ กุศลจิตและเจตสิกธรรมที่เกิดร่วมด้วย

ธรรมที่เป็นอกุศล ได้แก่ อกุศลจิตและเจตสิกธรรมที่เกิดร่วมด้วย

ธรรมที่เป็นอภัยาทธรรม ได้แก่ วิบากจิต และเจตสิกธรรมที่เกิดร่วมด้วย

กิริยาจิต และเจตสิกธรรมที่เกิดร่วมด้วยรูปธรรมทั้งหมด และ พระนิพพาน

ฉะนั้น เมื่อจำแนกจิตและเจตสิกโดยธรรม ๓ หมวด คือ กุศลธรรม อกุศลธรรม และอภัยาทธรรม จิตและเจตสิกที่เป็นอภัยาทธรรม ก็ได้แก่วิบากจิตและวิบากเจตสิก กิริยาจิตและกิริยาเจตสิก เมื่อจำแนกปรมัตถธรรม ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน โดยประเภทของกุศลธรรม อกุศลธรรม และอภัยาทธรรมนั้น

ข้อคิดตามหลักธรรม

กุศลจิตและเจตสิก เป็นกุศลธรรม

อกุศลจิตและเจตสิก เป็นอกุศลธรรม

วิบากจิตและเจตสิก เป็นอภัยาทธรรม

กิริยาจิตและเจตสิก เป็นอภัยาทธรรม

รูปทุกรูป เป็นอภัยาทธรรม

นิพพาน เป็นอภัยาทธรรม.

^๔ อภิป. (ไทย) ๔๔/๓๔-๔๐/๒๖๖-๒๖๗.

บทที่ ๕ นิเวศทุกกุลัตติกะ

พระสูตรนี้ กล่าวถึงสภาวะธรรมที่ไม่เป็นนิเวศซึ่งเป็นอกุศลอาศัยสภาวะธรรมที่ไม่เป็นนิเวศซึ่งเป็นอกุศลเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย สภาวะธรรมที่เป็นนิเวศซึ่งเป็นอกุศล สภาวะธรรมที่ไม่เป็นนิเวศซึ่งเป็นอกุศล สภาวะธรรมที่เป็นนิเวศ และที่ไม่เป็นนิเวศซึ่งเป็นอกุศลอาศัยสภาวะธรรมที่เป็นนิเวศซึ่งเป็นอกุศลเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ตามบาลีตัวอย่าง ดังนี้.

ตัวอย่าง

ตัวอย่าง

๑. บาลี

๔๔-๑. นิเวศทุก-กุลัตติกะ

๑-๗. ปฏิจจวาราทิ

ปัจจัยจตุกกั

เหตุปัจจัย

๑. โนนีเวศ กุสโล ฌมมํ ปฏิจจ โนนีเวศ กุสโล ฌมมํ อุปปชชติ เหตุปัจจัย (สัจจัตติ).
๒. เหตุยา เอกํ อารมมณเณ เอกาเปว อวิคเต เอกํ (สัจจัตติ).
(สหชาตวาเรปเปว ปณหาวาเรป สัพพตล เอก).
๓. นิเวศ อกุสโล ฌมมํ ปฏิจจ นิเวศ อกุสโล ฌมมํ อุปปชชติ เหตุปัจจัย. นิเวศ อกุสโล ฌมมํ ปฏิจจ โนนีเวศ อกุสโล ฌมมํ อุปปชชติ เหตุปัจจัย. นิเวศ อกุสโล ฌมมํ ปฏิจจ นิเวศ อกุสโล จ โนนีเวศ อกุสโล จ ฌมมา อุปปชชติ เหตุปัจจัย. (๓) (สัจจัตติ).
๔. เหตุยา นว อารมมณเณ นวาเปว อวิคเต นว (สัจจัตติ).

ปัจจัย

นเหตุปัจจัย

๕. นิเวศ อกุสโล ฌมมํ ปฏิจจ นิเวศ อกุสโล ฌมมํ อุปปชชติ นเหตุปัจจัย วิจิจจณานีเวศ อุทจจณีเวศ ปฏิจจ อวิชชานีเวศ. (๑)
โนนนีเวศ อกุสโล ฌมมํ ปฏิจจ นิเวศ อกุสโล ฌมมํ อุปปชชติ นเหตุปัจจัย วิจิจจณาสหคเต อุทจจณาสหคเต ขน ธะ ปฏิจจ อวิชชานีเวศ. (๑)
- นิเวศนถ โนนีเวศนถ อกุสโล ฌมมํ ปฏิจจ นิเวศ อกุสโล ฌมมํ อุปปชชติ นเหตุปัจจัย วิจิจจณานีเวศนถ อุทจจณีเวศนถ สมปยุตตเก จ ขนธะ ปฏิจจ อวิชชานีเวศ. (๑) (สัจจัตติ).
๖. นเหตุยา ตีณิ นอธิปัตติยา นว นปุรชาเต นวาเปว นกมเม ตีณิเปว นวิปยุตเต นว (สัจจัตติ).

๒. การแปลคำต่อคำ

๔๔ - ๑. นีวรณทุกกุสลดุติ - หมวด ๓ แห่งธรรมที่เป็นเครื่องกันออกและหมวด ๓ แห่งธรรมที่เป็นกุศล/

๑ - ๗. ปฏิจจวโร - วาระเป็นเครื่องแสดงซึ่งธรรมเป็นที่อาศัยเฉพาะ/

ปัจจยจตุกก - หมวด ๔ แห่งธรรมที่เป็นปัจจัย/

เหตุปัจจโย - ปัจจัยที่เป็นเหตุ/

๑. โน นีวรณ - ที่มีโชกิเลสวัตตเป็นเครื่องกันออก/ กุสล - ที่เป็นกุศล/ ธมม - ซึ่งธรรม/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ โน นีวรณ - ที่มีโชกิเลสวัตตเป็นเครื่องกันออก/ กุสโล - ที่เป็นกุศล/ ธมโม - ธรรม/ อุปปชติ - ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปัจจยา - เพราะเหตุปัจจัย/ ([สงคิติกาจริเยติ - อันพระสังคิติกาจารย์ทั้งหลาย]/ สงขิตต. - ย่อไว้ดีแล้ว)/

๒. เหตุยา - ในปัจจัยที่เป็นเหตุ/ เอก - ๑ วาระ/ อารมมณ - ในอารัมมณปัจจัย/ เอกาเปา - ๑ วาระ ฯลฯ/ อวิคเต - ในอวิคตปัจจัย/ เอก - ๑ วาระ/ ([สงคิติกาจริเยติ - อันพระสังคิติกาจารย์ทั้งหลาย]/ สงขิตต. - ย่อไว้ดีแล้ว)/ (สหชาตวาเรปเปา - ในสหชาตวารกิติ ฯลฯ/ ปณหาวาเรปิ - ในปัญหาวารกิติ/ สัพพตล - ทั้งปวง/ [ปัจจเยสุ - ในปัจจัยทั้งหลาย]/ เอก - ๑ วาระ)/

๓. นีวรณ - ที่เป็นเครื่องกันออก/ อกุสล - ที่เป็นอกุศล/ ธมม - ซึ่งธรรม/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ นีวรณ - ที่เป็นเครื่องกันออก/ อกุสโล - ที่เป็นอกุศล/ ธมโม - ธรรม/ อุปปชติ - ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปัจจยา. - เพราะเหตุปัจจัย/

นีวรณ - ที่เป็นเครื่องกันออก/ อกุสล - ที่เป็นอกุศล/ ธมม - ซึ่งธรรม/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ โน นีวรณ - ที่มีโชกิเลสวัตตเป็นเครื่องกันออก/ อกุสโล - ที่เป็นอกุศล/ ธมโม - ธรรม/ อุปปชติ - ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปัจจยา. - เพราะเหตุปัจจัย/

นีวรณ - ที่เป็นเครื่องกันออก/ อกุสล - ที่เป็นอกุศล/ ธมม - ซึ่งธรรม/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ นีวรณ - ที่เป็นเครื่องกันออก/ อกุสโล จ - ที่เป็นอกุศล ด้วย/ โน นีวรณ - ที่มีโชกิเลสวัตตเป็นเครื่องกันออก/ อกุสโล จ - ที่เป็นอกุศล ด้วย/ ธมมา - ธรรมทั้งหลาย/ อุปปชติ - ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปัจจยา. - เพราะเหตุปัจจัย/ (๓)/ ([สงคิติกาจริเยติ - อันพระสังคิติกาจารย์ทั้งหลาย]/ สงขิตต. - ย่อไว้ดีแล้ว)/

๔. เหตุยา - ในปัจจัยที่เป็นเหตุ/ นว - ๙ วาระ/ อารมมณ - ในอารัมมณปัจจัย/ นวาเปา - ๙ วาระ ฯลฯ/ อวิคเต - ในอวิคตปัจจัย/ นว - ๙ วาระ/ ([สงคิติกาจริเยติ - อันพระสังคิติกาจารย์ทั้งหลาย]/ สงขิตต. - ย่อไว้ดีแล้ว)/

ปัจจนีย - ปัจจัยที่ตรงกันข้าม/

น เหตุปัจจโย - ปัจจัยที่มีโทษเหตุ/

๕. นีวรณ - ที่เป็นเครื่องกันออก/ อกุสล - ที่เป็นอกุศล/ ธมม - ซึ่งธรรม/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ นีวรณ - ที่เป็นเครื่องกันออก/ อกุสโล - ที่เป็นอกุศล/ ธมโม - ธรรม/ อุปปชติ - ย่อมเกิดขึ้น/ น เหตุปัจจยา - กับด้วยปัจจัยที่มีโทษเหตุ/ วิจิจจมานีวรณ - ซึ่งกิเลสวัตตเป็นเครื่องกันออกคือความเคลือบแคลง/ อุททจจนีวรณ - ซึ่ง-

กิเลสวัตถุเป็นเครื่องกันออกคือความฟุ้งซ่าน/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ อวิชชานิรณ - กิเลสวัตถุเป็นเครื่องกันออกคือความไม่รู้ (๑)/

โน นิรณ - ที่มีใช้กิเลสวัตถุเป็นเครื่องกันออก/ อุกส - ที่เป็นอกุศล/ รม - ซึ่งธรรม/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ นิรณ - ที่เป็นเครื่องกันออก/ อุกส - ที่เป็นอกุศล/ รม - ธรรม/ อุปชชติ - ย่อมเกิดขึ้น/ น เหตุปัจจัย - กับด้วยปัจจัยที่มีใช้เหตุ/ วิจิกจนาสทคเต - ที่ไปร่วมกันแล้วด้วยความเคลือบแคลง/ อุทจจนิรณ - ที่ไปร่วมกันแล้วด้วยความฟุ้งซ่าน/ ขนธ - ซึ่งชั้นทั้งหลาย/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ อวิชชานิรณ - กิเลสวัตถุเป็นเครื่องกันออกคือความไม่รู้ (๑)/

นิรณณจ - ที่เป็นเครื่องกันออก ด้วย/ โน นิรณณจ - ที่มีใช้กิเลสวัตถุเป็นเครื่องกันออก ด้วย/ อุกส - ที่เป็นอกุศล/ รม - ซึ่งธรรม/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ นิรณ - ที่เป็นเครื่องกันออก/ อุกส - ที่เป็นอกุศล/ รม - ธรรม/ อุปชชติ - ย่อมเกิดขึ้น/ น เหตุปัจจัย - เพราะด้วยปัจจัยที่มีใช้เหตุ/

วิจิกจนานิรณณจ - ซึ่งกิเลสวัตถุเป็นเครื่องกันออกคือความเคลือบแคลง ด้วย/ อุทจจนิรณณจ - ซึ่งกิเลสวัตถุเป็นเครื่องกันออกคือความฟุ้งซ่าน ด้วย/ สมปยุตตเก จ - ที่ประกอบทั่วพร้อมแล้ว ด้วย/ ขนธ - ซึ่งชั้นทั้งหลาย/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะแล้ว/ อวิชชานิรณ - กิเลสวัตถุเป็นเครื่องกันออกคือความไม่รู้/ (๑)/ ([สงคติกัจจเรย - อันพระสังคติกัจจเรยทั้งหลาย/ สงคิต - ย่อไว้ดีแล้ว]/

๓. การแปลโดยความ

๔๔. นิรณณก ๑. กุสลติกะ

๑ - ๗. ปฏิจวารเป็นต้น

ปัจจัยจตุกกนัย - เหตุปัจจัย

[๑] สภาวธรรมที่ไม่เป็นนิรณซึ่งเป็นอกุศลอาศัยสภาวธรรมที่ไม่เป็นนิรณซึ่งเป็นอกุศลเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย (ย่อ)

[๒] เหตุปัจจัย มี ๑ วาระ อารัมมณปัจจัย มี ๑ วาระ ฯลฯ อวิคตปัจจัย มี ๑ วาระ (ย่อ)

(สหชาตวาระ ฯลฯ ปัญหาวาระ ทุกปัจจัยมีปัจจัยละ ๑ วาระ)

[๓] สภาวธรรมที่เป็นนิรณซึ่งเป็นอกุศลอาศัยสภาวธรรมที่เป็นนิรณซึ่งเป็นอกุศลเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย สภาวธรรมที่ไม่เป็นนิรณซึ่งเป็นอกุศลอาศัยสภาวธรรมที่เป็นนิรณซึ่งเป็นอกุศลเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย สภาวธรรมที่เป็นนิรณและที่ไม่เป็นนิรณซึ่งเป็นอกุศลอาศัยสภาวธรรมที่เป็นนิรณซึ่งเป็นอกุศลเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย (๓) (ย่อ)

[๔] เหตุปัจจัย มี ๙ วาระ อารัมมณปัจจัย มี ๙ วาระ ฯลฯ อวิคตปัจจัย มี ๙ วาระ (ย่อ)

ปัจจัยนัยะ - นเหตุปัจจัย

[๕] สภาวธรรมที่เป็นนิรณซึ่งเป็นอกุศลอาศัยสภาวธรรมที่เป็นนิรณซึ่งเป็นอกุศลเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ อวิชชานิรณอาศัยวิจิกจนานิรณและอุทจจนิรณเกิดขึ้น (๑)

สภาวะธรรมที่เป็นนิรณซึ่งเป็นอกุศลอาศัยสภาวะธรรมที่ไม่เป็นนิรณซึ่งเป็นอกุศลเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ อวิชชานิรณอาศัยขันธ์ที่สหคตด้วยวิจิกิจจนาและที่สหคตด้วยอุทัจจจะเกิดขึ้น (๑)

สภาวะธรรมที่เป็นนิรณซึ่งเป็นอกุศลอาศัยสภาวะธรรมที่เป็นนิรณและที่ไม่เป็นนิรณซึ่งเป็นอกุศลเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย ได้แก่ อวิชชานิรณอาศัยวิจิกิจจนานิรณ อุทัจจนิรณ และสัมปยุตตขันธ์เกิดขึ้น (๑) (ย่อ)^๕

๔. สรุป

การกำจัดนิรณปิดกันจิตไว้นั้น ต้องมีจิตตั้งมั่นแล้วกำหนดสติเจริญภาวนา กำหนดรู้อารมณ์ที่มากระทบได้คือ ๑. พยาบาท ต้องตั้งจิตอยู่ในความเป็นกลาง มีสมาธิ สติ มุ่งตรงสู่เป้าหมายอย่างมุ่งมั่น มองข้ามทุกสิ่งที่เป็นอารมณ์ กระแสลบภายใน จึงเป็นเหตุปัจจัยให้หันมาปราบตัวเองจนเกิดการทวนกระแสอย่างรุนแรง ๒. ถีนมิทธะ เมื่อทวนกระแส ต้องตั้งสติแล้วจะพิจารณามองเห็นเหตุปัจจัยหลายสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ตนและผู้อื่น มีสมาธิมองปรากฏการณ์ เป็นเหรียญ ๒ ด้านได้ ๓. อุทัจจกุกกุกจะ ผลจากการกระทำที่คิดเอาเอง ขาดการประเมินผล ขาดความเฉลียวใจ มองการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าอย่างไม่รอบคอบ ไม่คิดมองรอบด้านถึงผลกระทบภายนอก ขาดการวางแผนประกันความเสี่ยง จึงต้องตั้งสติ มีสมาธิ จะช่วยให้เราเห็นทางออกได้.

ข้อคิดตามหลักธรรม

การป้องกันและลดละนิรณนั้นทำได้โดยทางใจ การคิดให้ถูก มองอะไรให้ถูกต้องตามธรรมย่อมช่วยได้ อีกทั้งโดยรวมแล้ว หากเราเลือกคบคนดี และระมัดระวังการพูดการเจรจาให้เป็นไปแต่สิ่งที่ดี สิ่งที่ไม่เป็นไปเพื่อความเกิดขึ้นของอกุศล เรียกว่า สิ่งที่ไม่สัปปายะหรือสิ่งที่ไม่สบาย ย่อมสามารถลดละนิรณทุกข้อได้อย่างมากมาย.

^๕ อภิป. (ไทย) ๔๔/๑-๖/๓๒๐-๓๒๑.

บทที่ ๖

อติตารมณติกะ

พระสูตรนี้ กล่าวถึงเรื่องจิตที่มีอดีตและอนาคตเป็นอารมณ์ ในเรื่องนั้น อดีตและอนาคต ชื่อว่าไม่มีอยู่ เหตุใด เพราะเหตุนั้น คนเหล่าใดมีความเห็นผิดดุจลัทธิของนิกายอุตตรাপถะทั้งหลายว่า ตทารมณจิตนั้นไม่พึงมีอารมณ์ เพราะความที่อารมณ์ไม่มี ด้วยเหตุนี้ จึงว่า จิตที่มีอดีตและอนาคตเป็นอารมณ์นั้นว่า เป็นจิตที่ไม่มีอารมณ์ ดังนี้ คำถามของสกวาทิว่า จิตที่มีอดีตและอนาคตเป็นอารมณ์ เป็นต้น โดยหมายถึงคนเหล่านั้น คำตอบรับรองเป็นของปร วาทิ ตามบาลีตัวอย่างดังนี้.

ตัวอย่าง

๑. บาลี

๑๙-๑. อติตารมณตติก-กุสลดตัก

๑-๗. ปฏิจจวาราทิ

เหตุปัจจยา

๑๒๔. อติตารมณณํ กุสลํ ฌมมํ ปฏิจจ อติตารมณโณ กุสโล ฌมโม อุปปชชติ เหตุปัจจยา. (๑)

อนาคตารมณณํ กุสลํ ฌมมํ ปฏิจจ อนาคตารมณโณ กุสโล ฌมโม อุปปชชติ เหตุปัจจยา. (๑)

ปัจจุปปนารมณณํ กุสลํ ฌมมํ ปฏิจจ ปัจจุปปนารมณโณ กุสโล ฌมโม อุปปชชติ เหตุปัจจยา. (๑)

(สพฺพตฺถ ตีณิ. สพฺพตฺถ วิตุถาโร.)

๑๒๕. อติตารมณณํ อกุสลํ ฌมมํ ปฏิจจ อติตารมณโณ อกุสโล ฌมโม อุปปชชติ เหตุปัจจยา. (๑)

อนาคตารมณณํ อกุสลํ ฌมมํ ปฏิจจ อนาคตารมณโณ อกุสโล ฌมโม อุปปชชติ เหตุปัจจยา. (๑)

ปัจจุปปนารมณณํ อกุสลํ ฌมมํ ปฏิจจ ปัจจุปปนารมณโณ อกุสโล ฌมโม อุปปชชติ เหตุปัจจยา. (๑) (สพฺพตฺถ ตีณิ สพฺพตฺถ วิตุถาโร.)

๑๒๖. อติตารมณณํ อพฺยากตํ ฌมมํ ปฏิจจ อติตารมณโณ อพฺยากโต ฌมโม อุปปชชติ เหตุปัจจยา. (๑)

อนาคตารมณณํ อพฺยากตํ ฌมมํ ปฏิจจ อนาคตารมณโณ อพฺยากโต ฌมโม อุปปชชติ เหตุปัจจยา. (๑)

ปัจจุปปนารมณณํ อพฺยากตํ ฌมมํ ปฏิจจ ปัจจุปปนารมณโณ อพฺยากโต ฌมโม อุปปชชติ เหตุปัจจยา. (๑) (สพฺพตฺถ ตีณิ สพฺพตฺถ วิตุถาโร.)

๒. การแปลคำต่อคำ

๑๙ - ๑. อติदारมณตติกกุสลตติกัม - หมวด ๓ แห่งธรรมที่มีอารมณ์ที่ล่วงไปแล้วและหมวด ๓ แห่งธรรมที่เป็นกุศล/

๑ - ๗. ปฏิจจวโร - วาระเป็นเครื่องแสดงซึ่งธรรมเป็นที่อาศัยเฉพาะ/

เหตุปัจจัย - ปัจจัยที่เป็นเหตุ/

๑๒๔. อติदारมณ - ที่มีอารมณ์ที่ล่วงไปแล้ว/ กุสล - ที่เป็นกุศล/ ธมม - ซึ่งธรรม/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะ
แล้ว/ อติदारมณ - ที่มีอารมณ์ที่ล่วงไปแล้ว/ กุสโล - ที่เป็นกุศล/ ธมโม - ธรรม/ อุปปชติ - ย่อมเกิดขึ้น/

เหตุปัจจัยา. - เพราะเหตุปัจจัย/ (๑)/

อนาคตารมณ - ที่มีอารมณ์ที่มาไม่ถึงแล้ว/ กุสล - ที่เป็นกุศล/ ธมม - ซึ่งธรรม/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะ
แล้ว/ อนาคตารมณ - ที่มีอารมณ์ที่มาไม่ถึงแล้ว/ กุสโล - ที่เป็นกุศล/ ธมโม - ธรรม/ อุปปชติ - ย่อมเกิดขึ้น/

เหตุปัจจัยา. - เพราะเหตุปัจจัย/ (๑)/

ปจฺจุปฺปนารมณ - ที่มีอารมณ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะแล้ว/ กุสล - ที่เป็นกุศล/ ธมม - ซึ่งธรรม/ ปฏิจ - อาศัย
เฉพาะแล้ว/ ปจฺจุปฺปนารมณ - ที่มีอารมณ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะแล้ว/ กุสโล - ที่เป็นกุศล/ ธมโม - ธรรม/ อุปปชติ -
ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปัจจัยา. - เพราะเหตุปัจจัย/ (๑)/ (สพฺพต - ทั้งปวง/ [ปจฺเจส - ในปัจจัยทั้งหลาย]/ ตินิ. - ๓
วาระ/ สพฺพต - ทั้งปวง/ [ปจฺเจส - ในปัจจัยทั้งหลาย]/ วิตถาโร. - ความพิสดาร)/

๑๒๕. อติदारมณ - ที่มีอารมณ์ที่ล่วงไปแล้ว/ อกุสล - ที่ไม่เป็นกุศล/ ธมม - ซึ่งธรรม/ ปฏิจ - อาศัย
เฉพาะแล้ว/ อติदारมณ - ที่มีอารมณ์ที่ล่วงไปแล้ว/ อกุสโล - ที่ไม่เป็นกุศล/ ธมโม - ธรรม/ อุปปชติ - ย่อม
เกิดขึ้น/ เหตุปัจจัยา. - เพราะเหตุปัจจัย/ (๑)/

อนาคตารมณ - ที่มีอารมณ์ที่มาไม่ถึงแล้ว/ อกุสล - ที่ไม่เป็นกุศล/ ธมม - ซึ่งธรรม/ ปฏิจ - อาศัยเฉพาะ
แล้ว/ อนาคตารมณ - ที่มีอารมณ์ที่มาไม่ถึงแล้ว/ อกุสโล - ที่ไม่เป็นกุศล/ ธมโม - ธรรม/ อุปปชติ - ย่อมเกิดขึ้น/

เหตุปัจจัยา. - เพราะเหตุปัจจัย/ (๑)/

ปจฺจุปฺปนารมณ - ที่มีอารมณ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะแล้ว/ อกุสล - ที่ไม่เป็นกุศล/ ธมม - ซึ่งธรรม/ ปฏิจ -
อาศัยเฉพาะแล้ว/ ปจฺจุปฺปนารมณ - ที่มีอารมณ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะแล้ว/ อกุสโล - ที่ไม่เป็นกุศล/ ธมโม - ธรรม/
อุปปชติ - ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปัจจัยา. - เพราะเหตุปัจจัย/ (๑)/ (สพฺพต - ทั้งปวง/ [ปจฺเจส - ในปัจจัยทั้งหลาย]/
ตินิ - ๓ วาระ/ สพฺพต - ทั้งปวง/ [ปจฺเจส - ในปัจจัยทั้งหลาย]/ วิตถาโร. - ความพิสดาร)/

๑๒๖. อติदारมณ - ที่มีอารมณ์ที่ล่วงไปแล้ว/ อพฺยากตัม - ที่ไม่ทรงพยากรณ์แล้ว/ ธมม - ซึ่งธรรม/ ปฏิจ -
- อาศัยเฉพาะแล้ว/ อติदारมณ - ที่มีอารมณ์ที่ล่วงไปแล้ว/ อพฺยากโต - ที่ไม่ทรงพยากรณ์แล้ว/ ธมโม - ธรรม/
อุปปชติ - ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปัจจัยา. - เพราะเหตุปัจจัย/ (๑)/

อนาคตารมณ - ที่มีอารมณ์ที่มาไม่ถึงแล้ว/ อพฺยากตัม - ที่ไม่ทรงพยากรณ์แล้ว/ ธมม - ซึ่งธรรม/ ปฏิจ -
อาศัยเฉพาะแล้ว/ อนาคตารมณ - ที่มีอารมณ์ที่มาไม่ถึงแล้ว/ อพฺยากโต - ที่ไม่ทรงพยากรณ์แล้ว/ ธมโม - ธรรม/
อุปปชติ - ย่อมเกิดขึ้น/ เหตุปัจจัยา. - เพราะเหตุปัจจัย/ (๑)/

ปจฺจุปปนารมฺมณํ – ที่มีอารมณ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะแล้ว/ **อพฺยาकर्ต** – ที่ไม่ทรงพยากรณ์แล้ว/ **ธมฺม** – ซึ่งธรรม/**ปฏิจฺจ** – อาศัยเฉพาะแล้ว/ **ปจฺจุปปนารมฺมโณ** – ที่มีอารมณ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะแล้ว/ **อพฺยาकर्โต** – ที่ไม่ทรงพยากรณ์แล้ว/ **ธมฺโม** – ธรรม/ **อุปปชฺชติ** – ย่อมเกิดขึ้น/ **เหตุปจฺจยา** – เพราะเหตุปัจจัย/ (๑)/ (**สพฺพตฺถ** – ทั้งปวง/ [**ปจฺจเยสุ** – ในปัจจัยทั้งหลาย]/ **ติณฺ** – ๓ วาระ/ **สพฺพตฺถ** – ทั้งปวง/ [**ปจฺจเยสุ** – ในปัจจัยทั้งหลาย]/ **วิตถาโร** – ความพิสดาร)/

๓. การแปลโดยความ

๑๙. อติदारมณติกะ ๑. กุสลติกะ

๑. ปฏิจจวาร - เหตุปัจจัย

[๑๒๔] สภาวะธรรมที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์ซึ่งเป็นกุศลอาศัยสภาวะธรรมที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์ซึ่งเป็นกุศลเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย (๑)

สภาวะธรรมที่มีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์ซึ่งเป็นกุศลอาศัยสภาวะธรรมที่มีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์ซึ่งเป็นกุศลเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย (๑)

สภาวะธรรมที่มีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์ซึ่งเป็นกุศลอาศัยสภาวะธรรมที่มี

ปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์ซึ่งเป็นกุศลเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย (๑)

(ทุกปัจจัยมีปัจจัยละ ๓ วาระ ทุกปัจจัยพึงขยายให้พิสดาร)

[๑๒๕] สภาวะธรรมที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์ซึ่งเป็นอกุศลอาศัยสภาวะธรรมที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์ซึ่งเป็นอกุศลเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย (๑)

สภาวะธรรมที่มีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์ซึ่งเป็นอกุศลอาศัยสภาวะธรรมที่มีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์ซึ่งเป็นอกุศลเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย (๑)

สภาวะธรรมที่มีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์ซึ่งเป็นอกุศลอาศัยสภาวะธรรมที่มีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์ซึ่งเป็นอกุศลเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย (๑)

(ทุกปัจจัยมีปัจจัยละ ๓ วาระ ทุกปัจจัยพึงขยายให้พิสดาร)

[๑๒๖] สภาวะธรรมที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์ซึ่งเป็นอัปฺยาकर्ตอาศัย

สภาวะธรรมที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์ซึ่งเป็นอัปฺยาकर्ตเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย (๑)

สภาวะธรรมที่มีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์ซึ่งเป็นอัปฺยาकर्ตอาศัยสภาวะธรรมที่มีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์ซึ่งเป็นอัปฺยาकर्ตเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย (๑)

สภาวะธรรมที่มีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์ซึ่งเป็นอัปฺยาकर्ตอาศัยสภาวะธรรมที่มีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์ซึ่งเป็นอัปฺยาकर्ตเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย (๑)

(ทุกปัจจัยมีปัจจัยละ ๓ วาระ ทุกปัจจัยพึงขยายให้พิสดาร)^๖

^๖ อภิ.ป. (ไทย) ๔๔/๑๒๔-๑๒๖/๗๙๖-๗๙๗.

๔. สรุป

องค์ธรรม ๕ อย่าง คือ (๑) จิต (๒) เจตสิก (๓) รูป (๔) นิพพาน (๕) ปัญญา สามารถ นำมาสังเคราะห์เข้าเป็นหมวดธรรมองค์ประกอบของปัจจัยต่าง ๆ ได้ ๓ ประการ คือ

๑. ปัจจัยธรรม ได้แก่ หมวดธรรมที่ทำหน้าที่เป็นปัจจัย หรือเป็นเหตุของสภาวะธรรมอื่น ๆ เช่น โลภะ โทสะ โมหะ อโลภะ อโทสะ อโมหะ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของเหตุปัจจัย (องค์ประกอบนี้ต่อไปจะใช้ว่า ปัจจัย)

๒. ปัจจัยอุปนัยธรรม ได้แก่ หมวดธรรมที่รับอุปการะมาจากปัจจัยธรรม เช่น สเหตุกจิต ๗๑ ดวง เจตสิก ๕๒ ดวง สเหตุกจิตตารูป และสเหตุกปฏิสนธิกัมมรูป ซึ่งเป็น องค์ธรรมของเหตุปัจจัยอุปนัยธรรม (องค์ประกอบนี้ต่อไปจะใช้ว่า ปัจจัยอุปนัย)

๓. ปัจจนีกรรม ได้แก่ หมวดธรรมที่ไม่จัดเข้าในปัจจัยอุปนัยธรรมของปัจจัยนั้น ๆ เช่น อเหตุกจิต ๑๘ ดวง อเหตุกจิตตารูป อเหตุกปฏิสนธิกัมมรูป และปวัตติกัมมรูป ซึ่งเป็น องค์ธรรมของเหตุปัจจัยจนีกรรม (องค์ประกอบนี้ต่อไปจะใช้ว่า ปัจจนีกะ)

ข้อคิดตามหลักธรรม

ในพระอภิธรรม ได้มีการแบ่งช่วงระยะเวลาของชีวิตออกเป็น ๒ ช่วง คือ

๑. ปฏิสนธิกาล ได้แก่ ช่วงระยะเวลาที่จิตถือปฏิสนธิ

๒. ปวัตติกาล ได้แก่ ช่วงระยะเวลาหลังปฏิสนธิ

นอกจากนี้ยังแบ่งช่วงระยะเวลาของชีวิตเป็น ๓ ช่วง คือ อดีต ปัจจุบัน และอนาคต.